ગાંધીજી ગોલ્ડન જુબીલી સ્મારક.

ગાંધીજીની
વિચાર પુષ્પમાળા.

The Manoranjan Press, Bombay.

* * *

With best compliments

To ____________________

From ____________________

Dated ____________________

* * *

વિક્રમ સંવત ૧૯૭૫ ના ભાદરવા વદ ૧૨.
ઇ. સ. ૧૯૧૯, સપ્ટેમ્બર તા. ૨૧ મી.

સંગ્રાહક તથા પ્રકાશક:
કરસનદાસ જગજીવનદાસ ચીતલીયા,
ભગિનીસમાજ, સર્વન્ટસ આફ ઇંડિયા સોસાયટી,
ગિરગામ, મુંબઈ.

ગાંધીજીની
વિચાર પુષ્પમાળા, ૧.

નિષ્કામ સેવા.

પ્રજા ઉપર કામની કાયમની છાપ રહે એવું કરવું હોય તો, ગોખલેજીના શબ્દોમાં, કામ કરનાર માણસે તે કામને માટે પોતાનું જીવન સમજવું જોઇએ; આવા કામ કરનારા લાવો, અને હું ખાત્રી આપું છું કે દેશ જે દુઃખોથી પીડાઈ રહ્યો છે તેમાંથી તેઓ તેને મુક્ત કરશે.

ધાર્મિક વૃત્તિની જરૂર.

મ્હેં આ જીવનના સૂત્ર તરીકે સ્વીકાર્યું છે કે જ્યાં સુધી તેને (માણસને) ધાર્મિક ટેકો નહિ હોય, ત્યાં સુધી કોઇપણ માણસે, પછી તે ગમે તેટલો મોટો હોય, તો પણ, તેણે કરેલું કોઇપણ કાર્ય વાસ્તવિક રીતે ફલીભૂત નહિ થાય.

સ્રીઓની સ્થિતી.

સ્રીઓને ઢીંગલીઓ કે ગુલામ ગણવાથી આખો સમાજ પક્ષઘાતનો ભોગ થઈ પડે. આ બાબત સુધાર-

કને હું એક સૂચના કરવાની હીંમત કરૂં છું કે કેળવણી આપીને આપણે સ્ત્રીને સ્વતંત્ર બનાવી શકવાના નથી; પરંતુ પુરૂષની તેના પ્રત્યેની દૃષ્ટિમાં અને તદનુસાર વર્તનમાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે. કેળવણી જરૂરની છે, પણ તે સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી. આપણી સ્ત્રીઓને તેમના યોગ્ય પદે ચઢાવવા માટે તેમને અક્ષરજ્ઞાન મળી રહે ત્યાંસુધી બેસી રહેવું પાલવે તેમ નથી. અક્ષરજ્ઞાન વિના આપણી સ્ત્રીઓ પૃથ્વીના પડ ઉપરની કોઈપણ સ્ત્રીઓના જેટલી જ સંસ્કારી છે.

સ્ત્રીકેળવણી.

જ્યાં સ્ત્રીઓને તાર માસ્તરનું કે ટાઇપીસ્ટનું કે બીબાં ગોઠવવાનું કામ કરવું પડે ત્યાં સુવ્યવસ્થાનો ભંગ થયેલો હોવો જોઇએ. તે પ્રજાએ પોતાની શક્તિનું દેવાળું કાઢયું છે; તે પ્રજા પોતાની થાપણ ઉપર રહેવા લાગી છે એવી મારી માન્યતા છે.

આપણી સ્ત્રીઓ આપણા વિષયનું પાત્ર અને આપણી રસોયણ મટી આપણી સહચરી, આપણી અર્ધાંગના, આપણા સુખદુઃખની ભાગીઅણ ન બને ત્યાં આપણા સર્વ પ્રયાસ મિથ્યા જણાય છે.

સ્ત્રીઓની થયેલી પૂજા.

વિષયાંધ થઇ આપણામાંના કેટલાક સ્ત્રીને ઢીંગલી દેવી ગણી તેની પૂજા કરે છે, ને જેમ ઠાકોરજીને આપણે પહોરે પહોરે નવીન આભૂષણોથી શણગારીએ છીએ તેમ શણગારે છે. આ પૂજા દોષમાંથી પણ નીકળી જવું જોઇએ.

આપણા ઉદ્ધારનો આધાર.

આપણી સ્ત્રીઓ આપણી ગોષ્ટીમાં ભાગ લેતી, આપણી સાથે વાદવિવાદ કરતી, આપણા ઉદ્ગારો સમજતી, તેને પોષતી, પોતાની અલૌકિક પ્રેરણા શક્તિથી આપણી બાહ્યોપાધિઓને સાનમાં સમજી તેમાં ભાગ લેતી, આપણુને શીતળતામય શાંતિ દેતી થશે, ત્યારેજ આપણો ઉદ્ધાર સંભવે છે; તે પહેલાં નહિં.

સ્ત્રીઓના શિક્ષક પતિ.

જ્યાં લગી બાળ લગ્નની હાંસડી આપણે પહેરવી સરજત હશે, ત્યાં લગી પુરૂષોએ પોતાની સ્ત્રીઓના શિક્ષક બનવું પડશે; અને એ શિક્ષણ માત્ર અક્ષરનું જ નહિ, ધીમે ધીમે રાજ્ય પ્રકરણી, સંસાર સુધારાના વિષયોમાં તેઓને પ્રવેશિત કરી શકાય છે.

આ કરતાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર જણાતી નથી. આવા પુરૂષે પોતાનું સ્ત્રી પ્રત્યેનું વલણ ફેરવવું પડશે.

સમાજસેવા.

સમાજસેવા જો ધમાલ, આડંબર વિના કરવામાં આવે તોજ શોભી નીકળે; જમણા હાથે થતું કામ ડાબો હાથ ન જાણે, એવી રીતે કરેલી જ સેવા શ્રેષ્ઠ છે.

માણસનો ખરો ધંધો.

માણસજાતનો ખરો ધંધો એજ છે કે તેણે પોતાનું ચારિત્ર્ય ઘડવું. કમાવાને અર્થે કંઇ શીખવુંજ પડે એવું નથી. જે માણસજાતિનો રસ્તો કદિ છોડતો નથી તે માણસ કદિ ભૂખે મરતો નથી, અને તેવો વખત આવ્યે તે ડરતો નથી.

ખરી કેળવણી.

પરોપકાર કરવો, બીજાની સેવા કરવી, ને તેમ કરવામાં જરાએ મોટાઇ ન માની લેવી એ ખરી કેળવણી છે.

માંદાની સેવા.

માંદા માણસોની સેવા કરવી એના જેવો ઉત્તમ માર્ગ બીજો શો હોય? ધર્મનો ઘણો સમાવેશ તેમાં થઈ જાય છે.

સાધુસન્તો અને દેશસેવા.

હિંદુસ્તાન સારે નશીબે ધર્મબદ્ધ છે. એટલે દેશસેવામાં આ કાળે ધર્મની પરિસિમા છે એ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય તો ધાર્મિક વૃત્તિવાળા માણસો રાજકીય કામમાં વધુ સંખ્યામાં જોડાય. જે કાળે સાધુસન્તો આ પ્રકરણ હાથમાં લેશે, તે કાળે હિંદુસ્તાન ધાર્યાં કાર્ય સહેલથી કરી શકશે, એવી મારી માન્યતા છે.

રાષ્ટ્રની સેવા.

હું મારા કુટુંબની ભાગ્યેજ સેવા કરી શકતો હોઉં, તેવે વખતે આખા હિંદની સેવા કરવા બહાર પડવા વિચાર કરવો, એ મદ જ કહેવાય! હું મારા કુટુંબને જ મારા પ્રયત્નનું લક્ષ્ય બનાવું, અને તેમ કરીને હું એમ માનું કે હું આખા રાષ્ટ્રની સેવા કરૂં છું, બલ્કે આખી માણસજાતની સેવા કરૂં છું, તો

તે વધારે સારૂં કહેવાય. આમાંજ નમ્રતા છે, આમાંજ પ્રેમ છે.

બ્રહ્મચર્ય અને દેશસેવા.

બ્રહ્મચર્ય એ મહાવ્રત છે. તે વિના મનની ગાંઠ સજ્જડ થનાર નથી. અબ્રહ્મચર્યથી માણસ અવીર્ય-વાન, બાયલો અને હીનો થાય છે. જેનું મન વિષયમાં ભમે છે, તેનાથી કશી દોઢ થવાની નથી. આ વાત અગણિત દાખલાથી બતાવી શકાય છે. ત્યારે ઘર-સંસારીએ શું કરવું–એ સવાલ ઉભો થાય છે. પણ તે ઉભો થવાની કશી જરૂર નથી. ઘરસંસારીએ સંગ કર્યો તે વિષય નથી એમ કોઈ કહી શકતું નથી. પ્રજાની ઉત્પત્તિને જ ખાતર સ્વસ્ત્રીસંગ કહ્યો છે, ત્યારે સત્યાગ્રહીને પ્રજોત્પત્તિની વાસના ન હોવી ઘટે. તેથી સંસારી છતાં તે બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે. આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરીને લખવા જેવી નથી. સ્ત્રીનો શો વિચાર છે? કેમ એ બધું થાય? આ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે; છતાં જેને મહાકાર્યમાં ભાગ લેવો છે તેને એ સવાલનું નિરાકરણ કર્યાવિના છુટકોજ નથી.

હિંદનું ગૌરવ.

મારી માન્યતા છે કે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ હિંદમાંજ અતિ સુગમ છે.

ઉત્તમ રાજ્ય.

વખતે તમે જાણતા હશો કે હું કોઈ પણ પ્રકારનાં રાજ્યને પસંદ કરતો નથી; મેં અનેકવાર કહ્યું છે તેમ તેજ રાજ્ય સર્વોત્તમ છે કે જે ઓછામાં ઓછી સત્તા વાપરે છે; અને મને એમ જણાયું છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાંજ મારા ઉપર કમીમાં કમી સત્તા ચલાવવામાં આવશે; અને તેથી જ હું બ્રિટિશ સામ્રાજ્યપ્રતિ વફાદાર રહું છું.

નિર્ભયતાની જરૂર.

હિંદના મારાં પર્યટન દરમ્યાન મને જણાયું છે કે હિંદ, શિક્ષિત હિંદ, નિર્બળ કરી નાખે એવા તાપમાં ઝકડાઇ ગયું છે.........જાહેરમાં બોલવા ટાણે આપણે જે વાતો ઉચ્ચારીએ છીએ તેમાં આપણે ખરેખર માનતા હોતા નથી.

મારૂં સ્વદેશાભિમાન મને એમ નથી શીખવતું કે મારે દેશી રાજા નીચે તો રૈયત જેમ છુંદાય તેમ

છું દાવા દેવી. મારામાં બળ હશે તો હું તો દેશીરાજાના જૂલ્મ સામે તેમજ ઇંગ્રેજી જુલ્મ સામે ઝુંઝીશ.

સ્વદેશાભિમાનની વ્યાખ્યા.

સ્વદેશાભિમાન એટલે હું દેશનું હિત સમજું છું. જો દેશનું હિત ઇંગ્રેજને હાથે થતું હોય તો હું આજે ઇંગ્રેજને નમીશ.

ખરૂં દેશાભિમાન.

દ્વેષભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન મારે છે; પરન્તુ પ્રેમભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન તારે છે.

ધર્મ અને પ્રજાનું ઐક્ય.

હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે ધર્મના માણુસ રહી શકે છે તેથી કંઈ તે એક પ્રજા મરનાર નથી. નવા માણુસો દાખલ થાય તે પ્રજાભંગ નથી કરી શકતા. તેઓ પ્રજામાં મળી જાય છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મૂલક એ પ્રજા ગણાય. તે મૂલકમાં બીજા માણુસોનો સમાસ કરવાનો ગુણુ હોવો જોઇએ. તેવું હિંદુસ્તાન હતું અને છે.

સ્વદેશી.

આપણે સ્વરાજ્યનો રસ લઈ શકીએ તેના પહેલાં સ્વદેશી પ્રત્યે આપણને પ્રેમ તો ખરો પણ રાગ સુદ્ધાં થવો જોઇએ. આપણા દરેક કાર્યમાં સ્વદેશીની છાપ નજરે પડવી જોઈએ.

સ્વદેશી ભાવના.

સ્વદેશી આપણામાં રહેલી તે ભાવના છે કે જે આપણને આપણી પાસેની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરવા અને તેની સેવા કરવા તથા દૂરની પરિસ્થિતિનો ત્યાગ કરવા પ્રેરે છે.

અસંતોષ.

મી.હ્યુમ કહેતા કે હિન્દુસ્તાનમાં અસંતોષ ફેલાવવાની જરૂર છે. તે અસંતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાંસુધી માણસ પોતાની ચાલુ સ્થિતિમાં રાજી રહે ત્યાંસુધી તેને તેમાંથી નીકળવાનું સમજાવવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. તેથી દરેક સુધારાની પૂર્વે અસંતોષ હોવો જ જોઇએ.

સહિષ્ણુતા.

તમને હિંદના ઉપકારની વાત સાંભળવી નથી ગમતી તે બતાવે છે કે હજુ તમારે સારૂ તો સ્વરાજ્ય છેટે છે. તમારા જેવા ઘણા હિન્દી હોય તો આપણે આઘા જઈ પાછા પડીએ.

અરજીની મીમાંસા.

બરાબરીઓ માણસ અરજી કરે તે તેના વિનયની નિશાની ગણાશે. ગુલામ અરજી કરે તે તેની ગુલામીની નિશાની છે. જે અરજીની પાછળ બળ છે તે બરાબરીઆની અરજી છે; અને તે પોતાની માગણી અરજી રૂપે જાહેર કરે તે તેની ખાનદાની બતાવે છે.

બળ.

બળ તે નિર્ભયતામાં રહેલું છે. શરીરમાં માંસના લોચા બહુ હોવામાં બળ નથી.

કાયદા.

કાયદા આપણને પસંદ ન હોય તે પ્રમાણે આપણે ચાલવું એવું શિક્ષણ મરદાઇથી વિરૂદ્ધ છે, ધર્મવિરૂદ્ધ છે ને ગુલામીની હદ છે.

વર્તમાન પત્ર.

છાપાનું કામ, લોકોની લાગણી જાણવી અને તેને પ્રકટ કરવી, એ એક છે; બીજું કામ લોકોમાં અમુક લાગણીઓ જરૂરની હોય તે પેદા કરવી એ છે; ને ત્રીજું કામ લોકોમાં એબ હોય તો તે ગમે તેટલી મુશીબતો પડે તો પણ બેધડક થઇ બતાવવી.

બહુમતીની પોકળતા.

ઘણા માણસોએ કહ્યું તે થોડાએ કબુલ કરવું એ અનીશ્વરી વાર્તા છે, ને તે વહેમ છે. એવા દાખલા હજારો મળી આવશે જેમાં ઘણાં એ કહ્યું તે ખોટું હોય છે ને થોડાએ કહ્યું એજ સાચું હોય છે.

સત્યાગ્રહીનાં લક્ષણ.

અનુભવે જોઉં છું કે જે માણસ દેશહિતને કારણ સત્યાગ્રહી થવા માગે છે તેણે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ, ગરીબાઇ ધારણ કરવી જોઇએ, સત્યનું તો સેવન કરવું જ પડે, અને તેનામાં અભયતા આવવી જોઇએ.

દોલતનું વિષ.

પૈસો માણસને રાંક બનાવે છે. એવી બીજી વસ્તુ તે દુનીઆમાં વિષય છે. એ બન્ને વિષમય છે. તેનો દંશ સર્પના દંશ કરતાં ભૂંડો છે. સર્પ કરડે ત્યારે દેહ લઇને છુટકો કરે છે. પૈસો અથવા વિષય કરડે છે ત્યારે દેહ, જીવ, મન, બધું લેતાં પણ છૂટકારો થતો નથી.

ધનિક.

જેમ સરકાર તેમજ ધનિક, તેને તો સતાવીએ ત્યારેજ તે જાગૃત થાય છે. તેને સતાવવાનું એકજ સાધન છે તે તપશ્ચર્યા છે.

સંપત્તિમાં નીતિની શિથિલતા.

મને લગભગ બીન અપવાદ એવો અનુભવ થયો હતો કે જેની સંપત્તિ વિશેષ હતી, તેની નીતિ પણ તેના પ્રમાણમાં શિથિલ હતી.

આપણા દેશમાં પણ સંપત્તિના હોવાથી ખરા વિકાસને હાનિ પહોંચી છે.

મોજ શોખજ વેઠ કરાવે છે.

આપણે જે વલખાં નાંખીએ છીએ તે શેર બાજરીના કે મુઠી ધાનના નહિ, પણ ખટ મધુરા

સ્વાદ કરવાના; ટાઢ સહન થઇ શકવા પૂરતાં જેવાં તેવાં કપડાંના નહિ, પણ રેશમ કીનખાબના. જો આ લવરી મૂકી દઇએ તો કુટુંબનાં ભરણ પોષણની ચિંતા થોડી જ રહે છે.

ગરીબાઈની મીઠાશ.

જગતને વધારે વિચારૂં છું તેમ તેમ વધારે સમજાય છે કે તવંગર થવા કરતાં ગરીબ રહેવામાં વધારે આશ્વાસન છે.

ગરીબાઇનાં રૂપો વધારે સુંદર અને વધારે મીઠાં છે.

ખોટી ચિંતા એટલે અભિમાન.

જેને વિષે આપણે ઉપાય નથી શોધી શકતા તે સહન કરવું. તમે તમારૂં કર્તવ્ય કર્યે જ જશો એટલે તમને સંતોષ રહેશે. આપણે આપણી ફરજ બજાવતાં છતાં આખી દુનીઆ રોખાયા કરશે તેનું કેમ કરશું? તેનો વિચાર કરવો એ પણ અભિમાન ગણાય.

ગુણદૃષ્ટિ.

દૃષ્ટિ કરતાં માણસોના ગુણ વિશેષ જુઓ. દૃષ્ટિથી તો આપણે બધા ભર્યા જ છીએ. એટલે આપણે માણસોના ગુણ શોધી તેનું જ મનન કરવું.

માન.

જે માન આપતાં ન શીખ્યા તે માન લેવા પામતા નથી.

મોટેરાંનું માન ન રાખીએ તો પ્રજાનો નાશ થાય, પણ મોટેરાં પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલે તો પણ પ્રજાનો નાશ થાય. મોટાઈ, કેવળ ઉમરમાં નથી રહેતી, પણ મોટી ઉમર હોવાથી મળેલા અનુભવમાં, જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ પામેલ ચતુરાઇમાં રહેલી છે. કેવળ ઉમરની પૂજા કોઈ કરતું નથી.

વફાદારી.

જૂલમી અમલની સામે થવામાં વફાદારી છે; આંધળા અમલને વશ થવામાં બેવફાઈ છે.

મેળાવડા અને પરિષદો.

મેળાવડા અને ભાષણો યોગ્ય સ્થાને અને યોગ્ય વખતે શોભી શકે છે. પણ માત્ર મેળાવડા અને ભાષણોથી પ્રજા ઘડાતી નથી.

સાર્વજનિક સંસ્થા.

આપણી ઘણી ખરી બધી સંસ્થાઓવિષે આપણે વણિકવૃત્તિ વિશેષે જોઈએ છીએ. આ વૃત્તિને ગૌણ

રાખી ક્ષત્રિય (સાહસિક) વૃત્તિને, બ્રાહ્મણ (દીર્ઘ દૃષ્ટિ) વૃત્તિને, અને મુખ્યત્વે કરીને શુદ્ર (સેવા) વૃત્તિને પ્રધાનપદ આપવાની આવશ્યકતા છે.

સાર્વજનિક સંસ્થા અને ધન.

મારી તો ખાત્રી છે કે સારાં કાર્યોને સારૂ આ ગરીબ હિંદમાં પણ પૈસો મળી રહે છે. કાર્ય સારૂં છે એમ સાબીત કરવું એ કારભારીનું કામ છે.

અનાથાશ્રમ.

આ બાબતમાં આપણે મુક્તિફોજ પાસેથી બહુ શીખવાનું મળી આવે છે. તેઓ જે અનાથાશ્રમો ચલાવી રહ્યા છે તેને જીવ છે. આપણા (આશ્રમો) પ્રમાણમાં નિર્જીવ છે. તેઓએ હજારો બાળકોને આશ્રય આપ્યા છે ને તેઓને મરદ બનાવ્યા છે.

આશ્રમમાં આપણે મહાન રાષ્ટ્રીય પ્રયોગો કરી શકીએ છીએ. રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવણી આપી શકીએ, ઉદ્યોગો શીખવીએ, ખેતી શીખવીએ; જે ધંધા નષ્ટ થતા જાય છે તેને બચાવી લઇએ, આવી વ્યવસ્થાને પરિણામે આજના અનાથ બાળકો તે કાલના પોતાના આશ્રમના શિક્ષકનો, કારીગરોના નેતા બની શકે છે. આવાં અનાથાશ્રમમાંથી આપણે

આપણા વાતાવરણને યોગ્ય એવું હિન્દરક્ષક લશ્કર ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ.

શુદ્ધ આનંદનું સ્થાન.

જ્યાં નિર્દોષ બુદ્ધિ છે ત્યાં શુદ્ધ આનંદ છે.

ખરો સુધારો.

સુધારો એ વર્તન છે કે જેથી માણસ પોતાની ફરજ બજાવે. ફરજ બજાવવી તે નીતિ પાળવી એ છે. નીતિ પાળવી એ આપણા મનને તથા આપણી ઇંદ્રિયોને વશ રાખવી એ છે. એમ કરતાં આપણે આપણને ઓળખીએ છીએ, આ જ " સુ "એટલે સારો "ધારો" છે, તેથી જે વિરૂદ્ધ તે કુધારો છે.

હાલનો સુધારો.

મારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે હિંદુસ્તાન અંગ્રેજથી નહિ, પણ આજકાલના સુધારા નીચે કચરાયેલું છે. તેની ઝડપમાં તે આવી ગયું છે.

વિનાશનું મૂળ સ્ખલન.

જ્યાં ઘણા લોકો વગર મોતે મરતા હોય ત્યાં ધર્મનો, કર્મનો, આચારનો અભાવ હોવાનો સંભવ છે.

અંત્યજ વર્ગ.

અંત્યજ વર્ગનો પ્રશ્ન ઓછી અગત્યનો નથી. હિંદુ સમાજમાં જે અધમ દશાને તેઓ પામ્યા છે તેમાંથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવો એ હિંદુધર્મ ઉપરનું એક કાળું કલંક દૂર કરવા બરાબર છે.

હિંદુ ધર્મની વિકરાળ અતિશયતાનો સચોટ દાખલો અંત્યજો તરફનું આપણું વર્તન છે.

અસ્પર્શ્યતા અને સ્વરાજ્ય.

આ અસ્પર્શ્યતાના દોષમાંથી આપણે મુકત નથી થયા,ત્યાં લગી આપણે સ્વરાજ્ય ભોગવવા લાયક છીએ કે નહિ, એ મોટો પ્રશ્ન રહેશે. ગુલામના માલેકો જો સ્વરાજ ભોગવવા લાયક કહી શકાય તો આપણે ભલે હોઈ શકીએ.

અત્યારે હિંદુધર્મ ઉપર ભૂલી ન શકાય એવી આ એક કાળી ટીલી છે. તે કલંક અનાદિ કાળથી ઉતરી આવ્યું છે એમ માનવાને હું ના પાડું છું.

શાસ્ત્રનો આધાર.

આપણા વર્તનનો બચાવ આપણે ન્યાયપૂર્વક ન કરી શકીએ તો શાસ્ત્રનો આધાર નિરર્થક છે.શાસ્ત્રો બુદ્ધિથી ને નીતિથી પર ન હોઇ શકે.જો બુદ્ધિ અને

નીતિનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો ગમે તે પાખંડનો ધર્મને નામે બચાવ થઈ શકે.

આચાર અને વિચારનો ભેદ.

હું બહુ મનન કરતાં જોઉં છું કે આપણી કેટલીક કહેવતો ને ચાલતી શીખામણો કેવળ ધર્મવિરૂદ્ધ છે. જેને સર્વોપરી પુસ્તક માનીએ છીએ તેને વ્યવહારમાં કોરે મૂકી દઈએ છીએ. જેટલું જોર મારામાં હોય તે બધું આવી રહેણી સામે અજમાવવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે.

ધર્મ.

જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વિદ્યા નથી, લક્ષ્મી નથી, આરોગ્ય નથી. ધર્મરહિત સ્થિતિ સર્વ શુષ્કતા છે, સર્વ શૂન્યતા છે.

શત્રુને મ્હાત કરવાની ધર્મ્ય રીત.

શત્રુને મારીને રાજ્ય કરવું એ તુચ્છ ઇચ્છા છે. શત્રુને આપણા મતનો બનાવી તેને મિત્ર બનાવવો એ ધર્મ છે.

ભયનું પરિણામ.

આપણે આજે નામર્દ છીએ તેનું કારણ આપણને પ્રહાર કરતાં આવડતું નથી, એ નથી; પરન્તુ આપણે મરતાં ડરીએ છીએ, એ છે. જે મરણની ભીતિથી ખરો કે ખોટો ભય આવતાં નાસી જાય છે, છતાં જે હરઘડી એમ ઇચ્છે છે કે બીજો કોઈ પુરૂષ ડરાવનાર પુરૂષનો નાશ કરી ભયને દૂર કરે, તે જૈન-ધર્મના પ્રચારક મહાવીરનો, કે બુદ્ધનો, કે વેદનો અનુયાયી હોઈ ન શકે.

કાયાનો જુઠો મોહ.

એક લક્ષમાં લેવાનું નાના મોટાને બધાને રહ્યું છે ને એ કે, કાયાને આપણે રોકી નથી શકતા. તેથી તેને જતી કરી પરમાર્થમાં પરોવાઇ આત્મસિદ્ધિ કરવી.

લગ્ન.

દેશ કાળ વિચારતાં એમ માનું છું કે હાલ તો ઘણા જ થોડા હિંદીએ પરણવાની જરૂર છે. પરણ-વાનો અર્થ પણ બહુ ઉંડો છે. વિષય ભોગવવાને ખાતર જે માણસ પરણે છે તે પશુ કરતાં પણ હીન છે......આમ વિચારતાં જે પ્રજા હાલ ઉત્પન્ન થાય છે

તે વિષયની ઉત્પત્તિ છે. આથી જ પ્રજા હીન અને નાસ્તિક થાય છે તથા રહે છે.

આત્મા.

આત્મા કરતાં દેહ વહાલો ન થવો જોઈએ. જે આત્માને જાણે છે, તે દેહથી જુદો છે એમ જાણે છે. તે દેહની હિંસક રક્ષા નહિં કરે. આ બહુ અઘરૂં કામ છે. પણ જેના સંસ્કાર અતિ પવિત્ર છે, તે સહેજે સમજે છે ને તે પ્રમાણે કરે છે. દેહમાં રહી તે જ આત્મા સારૂં અથવા ખરાબ કરી શકે છે એ માન્યતા બહુ ભૂલભરેલી છે, ને તેવી માન્યતાથી દુનીઆમાં અઘોર પાપ થયાં છે ને થાય છે.

કુશળ મોત.

જેને હું કલ્યાણ માનું છું તે કરતાં કરતાં જીંદગીનો ભોગ આપવો પડે, તો બીજું કુશળ મોત કયું ?

મરણ.

મરણપર્યંત મારાથી અઘટિત ન થાય એ ઇચ્છવું બસ છે. ને તેમ રખેને થઇ જાય તેની ચિંતા રાખવી ઘટે છે.

વ્યાયામ.

શરીર આત્માને રહેવાનું સ્થાન હોવાથી તીર્થક્ષેત્ર છે ને તેની સંભાળની જરૂર છે.

સંગીત.

સંગીતની અસર આપણી ઉપર બહુ થાય છે, એનો આપણને આબેહુબ ખ્યાલ નથી રહ્યો. નહિતો સંગીત આપણા બાળકોને ગમે તેમ કરીને આપણે આપ્યું હોત. પ્રજા જાગૃતિને સારૂ સંગીતને સ્થાન હોવું જોઇએ.

ડ્રિલ.

જો કોઇ પણ પાશ્ચાત્ય વસ્તુની નકલ કરવી યોગ્ય હોય તો 'ડ્રિલ'ની નકલ કરવા જેવું છે, એમ મને લાગે છે. એક મિત્રે ટીકા કરેલ કે આપણને ચાલતાં આવડતું જ નથી. અને એકઠા થઇને રીતસર ચાલવાની તો મુદ્દલ ખબર નથી. આવી ડ્રિલનો કેવળ લડાઇમાં જ ઉપયોગ છે એવું કાંઇ નથી. ઘણા પરોપકારી કામોમાં ડ્રિલનો ભારે ઉપયોગ થઇ શકે છે.

રાષ્ટ્રીય કેળવણી.

સ્વરાજ્ય આજે મળો કે કાલે—રાષ્ટ્રીય કેળવણી વિના તે નિભવાનું નથી.

રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં (૧) શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા હોય, (૨) શિક્ષણ વચ્ચે ને ઘરસંસાર વચ્ચે એકતા અથવા અનુસંધાન હોય, (૩) શિક્ષણ પ્રજાના મોટા સમૂહની હાજતો પુરી પાડનારૂં હોય, (૪) શિક્ષકો પ્રથમ શ્રેણીને સારૂ તો જરૂર ચારિત્રવાન હોય, (૫) શિક્ષણ મફત હોય, (૬) શિક્ષણ ઉપર પ્રજાનો પુરો અંકુશ હોય.

વિદ્યા.

વિદ્યા ધર્મ વડે જ શોભે છે; સત્ય એ પોતે જ ધર્મ છે અને એને શોભાવવા બીજાની જરૂર પડતી નથી. પણ વિદ્યા એટલે અક્ષરજ્ઞાન હોય તો તેમાં શોભા રહેતી નથી, કારણ કે એ તો માત્ર સાધન રૂપ છે.

કેળવણી.

કેળવણી એક એવી વસ્તુ છે કે જેને માટે એકલા પૈસાનો નહિ પણ શરીરનોયે ભોગ આપવો પડે છે.

આત્મજ્ઞાન.

અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યા વિના આત્મજ્ઞાન તદ્દન શકય છે.

કેળવણી.

કેળવણીને આજીવિકાનું દ્વાર ગણવું એ મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે તુચ્છ વૃત્તિ છે. આજીવિકાનું દ્વાર-સાધન શરીર છે.

શિક્ષણનું કાર્ય.

વિદ્યાનું દાન પ્રધાન અને આજીવિકા ગૌણ. જો આટલું પરિવર્તન થાય તો તેટલે દરજ્જે અને માત્ર તેટલે જ દરજ્જે હિંદી પ્રજા કાંઇક મેળવશે.

કેળવણીનો આદર્શ.

જો ખરા સદ્ગુણોનું અનુકરણ તમે કરો, સદ્ગુણમય તમારૂં જીવન બની જાય, તો કેળવણીનો મારો આદર્શ તમે પૂર્ણ કર્યો છે. આ ગુણોથી સજ્જ થઇ તમે આલમના કોઇ પણ ખુણે-ખોચરે તમારૂં ગુજરાન મેળવી શકશો, અને આત્મજ્ઞાન-ઇશ્વર-જ્ઞાન મેળવવાને રસ્તે ચઢી શકશો.

શિક્ષણ.

શિક્ષણ એટલે અક્ષરજ્ઞાન નહિ, પરંતુ ચારિત્ર્યની ખીલવણી—ધર્મ ભાવનાનું ભાન—એ મત મારા સઘળા પ્રકારના વાંચનથી મજબૂત થાય છે.

ખરો અભ્યાસ.

જે માણસ પોતાની ફરજ બજાવે છે તે સદાય અભ્યાસ કરે છે.

સારી રહેણી રહેતાં શીખવું એ અભ્યાસ છે, બાકી બધું મિથ્યાભ્યાસ છે.

શિક્ષક.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો પોતાની શક્તિ ઉપરાંત પરિણામ બતાવી શકે છે, એ આપણી ભવ્ય સભ્યતાનું ફળ છે એમ હું માનું છું.

કૉલેજની ખર્ચાળ વ્યવસ્થા.

મારી માન્યતા છે કે કૉલેજ, હાઇસ્કૂલ વગેરેના શણગારોમાં આ ગરીબ દેશથી ન સહન થઇ શકે એવું ખર્ચ કરવામાં આવે છે. તેને બદલે જો પ્રાથમિક કેળવણી, સૃષ્ટિસૌન્દર્યનો કંઇ પણ ખ્યાલ રહેતો હોય અને આરોગ્યની સંભાળ રહેતી હોય એવી જગ્યાએ સુશિક્ષિત, પીઢ અને નીતિમાન શિક્ષકો મારફત આપવામાં આવે તો થોડી મુદતે આપણે ઘણા મહત્ત્વના પરિણામો જોઈ શકીએ.

ક્ષત્રિત્વ કેળવણી.

આપણી કેળણીમાં ક્ષત્રિયકળાને સ્થાન નથી. મને પોતાને તે દુઃખની વાત નથી. મેં તો અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલું સુખ માની લીધું છે. પણ પ્રજાને હથીયાર વાપરતાં શીખવું છે. જેને શીખવું હોય તેને પ્રસંગ મળવો જોઇએ. પણ તે તો કેળવણી ક્રમમાં વિસરાઇ ગયેલું જ જણાયું છે.

ભાષાની શકિત.

ભાષાઓ તે લોકોના ચારિત્ર્યનું પ્રતિબિંબ છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના સીદી લોકોની ભાષા જાણનાર તેઓના રીતરિવાજ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવી લે છે. ગુણ કર્મ પ્રમાણે ભાષા બંધાય છે. જે ભાષામાં વીર્ય, સત્ય, દયા આદિ લક્ષણ નહિ હોય તે ભાષામાં વીર, દયાવાન અને સત્યવાદી પુરૂષો નહિ થાય એમ આપણે બેધડકપણે કહી શકીશું; પણ કોઇનું દીધું નથી ચડતું પણ પોતામાં હોય તો કટાઇ ગયેલું છતાં કાટનું આવરણ ઉતર્યે પ્રસરી નીકળે છે. આપણે ઘણા કાળ દાસત્વ ભોગવ્યું છે, તેથી આપણામાં વિનયની અતિશયતા સૂચવનારા શબ્દોનો ભંડાર ઘણો વધારે જોવામાં આવે છે.

માતૃભાષા.

આપણી શાળાઓ અને વિદ્યાલયો આપણને માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપતી ન થાય ત્યાં સુધી આપણે જંપીને બેસવું નહિ.

માતૃભાષાનો નિરાદર માતાના નિરાદર સમાન છે. જે માતૃભાષાનો નિરાદર કરે છે તે સ્વદેશભકત કહેવાવાને લાયક નથી.

ઇંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ.

જેમ જેમ આપણો અંગ્રેજી અભ્યાસ વધે છે તેમ તેમ આપણે પ્રજાને ભૂલતા જઇએ છીએ ને તેમને સમજાવવાની શકિત ઓછી થતી જાય છે.

મને ઇંગ્રેજી ભાષાનો દ્વેષ નથી. તેમાં અખુટ ભંડાર ભર્યો છે. તે રાજભાષા છે; જ્ઞાનદ્રવ્યથી ભરેલી છે, પણ બધા હિન્દીઓને તે શીખવાની જરૂર નથી એવી મારી માન્યતા છે.

ઇંગ્રેજી ભાષા રાખવાની જરૂર છે એવી માન્યતાને લીધે આપણે ગુલામ બની રહ્યા છીએ. આપણે ખરી દેશસેવા માટે નાલાયક જ થયા છીએ. આમ માનવાની ટેવ આપણને ન પડી હોત તો આપણે સહજ સમજી શકત કે ઇંગ્રેજી ભાષા શિક્ષણનું વાહન હોવાને લીધે આપણી બુદ્ધિ (સ્તુતકી)

અસ્પર્શ થઇ ગઈ છે. આપણે જનસમૂહથી નીરાળા પડી ગયા છીએ. આપણા દેશના મહા સુંદર મગજ પાંજરામાં પૂરાઇ રહ્યાં છે.

ડીગ્રીનો મોહ.

આપણને ડીગ્રીનો ભારે મોહ છે. ઉત્તીર્ણ થવા ઉપર આપણા જીવનનો આધાર રાખીએ છીએ. આખી પ્રજાને નુકસાન થાય છે. ડીગ્રી એ સરકારી નોકરીઆત વર્ગનેજ કામની છે, એ આપણે ભૂલી જઇએ છીએ. પણ પ્રજાની ઇમારત કંઈ નોકરીઆત વર્ગપર ચણવાની નથી.

પશ્ચિમની કેળવણી.

જેઓ પશ્ચિમની કેળવણી પામ્યા છે, ને તેના-પાસમાં જે આવ્યા છે તે જ ગુલામીમાં ઘેરાયા છે.

ઈતિહાસની કીંમત.

તવારિખમાં ન જોયું હોય તે ન બને એમ માનવું એ હીણપણ છે. જે વાત આપણી અકકલમાં આવી શકે તે આપણે છેવટે અજમાવવી તો ઘટે જ છે.

વિદ્યાર્થી.

વિદ્યાર્થીઓએ પક્ષાપક્ષથી દૂર રહેવું જોઈએ. તટસ્થ રહીને પ્રજાના બધા આગેવાનો તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખવાની આવશ્યકતા છે. આગેવાનોના ગુણદોષની સરખામણી કરવાનું પણ તેનું કાર્ય નથી. વિદ્યાર્થીતો ગુણગ્રાહી જ છે. તે ગુણની પૂજા કરે છે.

વિદ્યાર્થી અને રાજનીતિ.

વિદ્યાર્થી વર્ગ આપણા દેશની રાજનીતિના વિષયો ઉપર જાહેર સભાઓમાં ભાષણો આપે એ મારે મને તો પ્રજાની પ્રગતિનું ખાસ સારૂં ચિહ્ન નથી; પરંતુ તેથી એમ નથી સમજવાનું કે તમારે તમારા વિદ્યાર્થી જીવન દરમ્યાન રાજનીતિનો અભ્યાસ ન કરવો. રાજનીતિ એ આપણાં જીવનનું એક અંગ છે. આપણે આપણી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સમજવી જોઇએ; આપણે આપણી રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ અને તે બધી બાબતો જાણવી જોઇએ.

વિદ્યાર્થી અને પોશાક તત્વ.

આજે તો આમ થાય છેઃ રાજકીય જીવનનો ઘણો ભાગ વિદ્યાર્થીજીવનમાં જ હોય છે; જ્યારથી વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજ છોડી જાય છે અને વિદ્યાર્થી મટી

જાય છે, ત્યારથી તેઓ અન્ધકારમાં પડી જાય છે, અને તેઓ કંગાળ અને તુચ્છ પગારની નોકરી શોધે છે. તેઓની અભિલાષાઓ વધારે ઉંચી જઇ શકતી નથી; ઇશ્વરવિષે તેઓ કંઈ જાણતા નથી; તેઓને પોષક તત્ત્વની—સ્વતંત્રતાની—માહિતી હોતી નથી.

માબાપની ફરજ.

આપણે આપણા છોકરાંઓને ખોરાક કે વસ્ત્ર આપવાની આપણી ફરજ સમજીએ છીએ તેવી જ રીતે કેળવણી આપવી તે પણ પ્રત્યેક માબાપની ફરજ સમજવાની છે.

ખરૂં સ્વરાજ્ય.

આપણે આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવીએ તેજ સ્વરાજ્ય છે,અને એ સ્વરાજ્ય આપણી હથેલીમાં છે.

સ્વરાજ્ય.

એમાંથી (સત્યાગ્રહ અને શસ્ત્રક્રિયા) એકે વિના સ્વરાજ્યનો કે લોકોની જાગૃતિનો સંભવ નથી. ક્રિયા વિના મળેલું 'સ્વરાજ્ય' સ્વરાજ નહિ હોય. લોકોની ઉપર એવા સ્વરાજની અસર કંઇ જ ન થઇ શકે. પોતાનું બળ અનુભવ્યા વિના કદિ જાગૃતિ થવાની જ

નથી. આગેવાન ગમે તે કહે, સરકાર ગમે તેમ મથે, છતાં જો તેઓ અને આપણે બધા સત્યાગ્રહને પ્રધાનપદ ન આપીએ તો શસ્ત્રક્રિયાનું જોર તેની મેળે જ વધશે.

સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું છે. તેમાં છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે.

બાહ્ય અને આંતરિક પ્રવૃતિનો મેળ.

આપણી ચળવળ એવડી હોવી જોઇએ. સરકારને અરજીઓ ભલે કરાય, વડી ધારાસભામાં ભલે હકક મંગાય, પણ આ કાર્યો કરતાં લોકજાગૃતિને સારૂ આંતરિક ચળવળની વધારે અગત્ય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં દંભ, સ્વાર્થ વિગેરે દાખલ થવાનો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં તેમ થવાનો ઘણો ઓછો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિ વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ શોભશે નહિ, એટલુંજ નહિ પણ તે નિરર્થક જવાનો સંભવ છે.

ભૂલ કરવામાં રહેલી સુધારણા.

જેને ભૂલ કરવાનો હકક નથી તે કદિ સુધારો કરી શકવાના નથી.

ભૂલ કરવાની છૂટ અને તે સુધારવાની સત્તા એજ સ્વરાજ્યની વ્યાખ્યા છે.

એકાગ્રતા.

એક કામ પૂરૂં ન થયું હોય ત્યાં સુધી તેને માટે જ જીવવું અને તેને માટેજ મરવું એ મારો સિદ્ધાન્ત છે.

ન્યાયવૃત્તિ

આપણી સ્વતંત્રતા આપણે ચહાતા હોઇએ તો બીજાની છીનવી લેવાનો આપણને અધિકાર નથી.

ઇંગ્રેજ પ્રજા.

ઇંગ્રેજ પ્રજા સાહસિક છે, તેનામાં ધાર્મિક વૃત્તિ રહેલી છે. તેનામાં પોતાને વિષે અડગ શ્રદ્ધા છે; તે વીરોની પ્રજા છે, તે સ્વતંત્રતા સાધે છે, પણ તેનામાં વ્યાપારવૃત્તિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે. લક્ષ્મી સંપાદન કરતાં હમેશાં સાધનની યોગ્યતા અયોગ્યતા વિષે તેણે વિચાર નથી કર્યો.

અંગ્રેજ પ્રજામાં રાજ કરવાની શક્તિ છે, એ કેવળ તેના પશુબળથી જ નથી. તેનામાં કળા છે, કૌશલ્ય છે, દીર્ઘ દૃષ્ટિ છે, ચતુરાઈ છે, ડહાપણ છે.

અંગ્રેજ પ્રજાએ ઘણા પુણ્ય કાર્યો કર્યાં છે, તેને સારુ પ્રભુ તેનું ભલું કરો! પણ અંગ્રેજ પ્રજાને નામે ઇંગ્રેજી અધિકારીઓએ હિન્દુસ્તાનને શસ્ત્રરહિત કરી જે અઘોર પાપ કર્યું છે તે જો હજુ અધિકારી વર્ગ નહિ ચેતે તો તેના બધાં પુણ્યને ધોઇ નાંખશે.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના જે અમુક આદર્શો છે તેને હું ચાહું છું, અને તેમાંનો એક આદર્શ આ છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની દરેક પ્રજા પોતાની શકિતનો ઉપયોગ, પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ, અને પોતાના અન્તઃકરણને અનુકુળ આચરણ કરવામાં પૂરેપુરી છૂટ ભોગવે. મને લાગે છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય માટે આમ કહેવું વ્યાજબી છે; પરન્તુ બીજા કોઇ રાજ્ય માટે તેમ કહી શકાય નહિ.

ખરૂં હિંદુસ્તાન.

જ્યારે હિંદુસ્તાન ઇંગ્રેજી બનશે ત્યારે તે હિન્દુસ્તાન નહિ કહેવાય; પણ ખરેખર ઇંગ્લીશસ્થાન કહેવાશે.

જો હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજ પ્રજાની નકકલ કરે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થઈ જાય એમ મારો તો ખાસ વિચાર છે.

હિંદ અને ઇંગ્લાંડનો સંબંધ.

ઇંગ્લાંડે પોતાની નીતિ જાહેર કરી છે કે હિંદીઓના હિત માટે જ તે હિન્દને સંભાળે છે.

મુદ્રક કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્ર,
મનોરંજન પ્રેસ, ૩ સેંડહર્સ્ટ રોડ, ગિરગામ, મુંબઈ.

ગાંધીજી ગોલ્ડન જ્યુબીલી પર્સફંડ.

આ ફંડમાં જે બ્હેનબંધુઓ જે કંઈ રકમ મોકલાવવા ઇચ્છા રાખતાં હોય તેમને તે વેળાસર નીચેને સરનામે મોકલાવી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

કરસનદાસ જે. ચીતલીયા,
જ. સેક્રેટરી, ભગિનીસમાજ,
સર્વન્ટ્સ્ ઑફ ઇન્ડિયા સોસાઇટી,
સૅંડહર્સ્ટ રોડ, **ગિરગામ, મુંબઈ.**